

УДК 655.41

Григорій Рудий (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

У статті розглядається процес становлення і розвитку українознавства на підставі матеріалів періодики України 1920-х років.

Ключові слова: періодика України, газетна періодика, краєзнавство в Україні, Український комітет краєзнавства, краєзнавчі організації.

Серед актуальних та перспективних тем розвитку краєзнавчих досліджень на сучасному етапі є дослідження періодики 20-х років ХХ ст., своєрідної духовної скарбниці подій і фактів — зосередження величезної кількості матеріалів, що в сумі становлять багату джерельну базу для вивчення краєзнавства в Україні.

Над проблематикою історії краєзнавчого руху 1920-х років свого часу працювало багато дослідників, серед яких варто відзначити Л. Л. Бабенко, Ю. З. Данилюка, О. О. Нестулю, В. О. Савчука, А. Ю. Теодоровича, С. О. Шмідта та інших, які зробили помітний внесок у її розвиток. Разом з тим у вітчизняній історичній науці ще й досі немає спеціальних комплексних досліджень, що розкривали б загальні тенденції функціонування періодики, її специфічності як історичного джерела вивчення становлення і розвитку краєзнавчої роботи в Україні зазначеного періоду.

Вивчення української преси 20-х років ХХ сторіччя як історичного джерела дає змогу

з'ясувати питання про місце краєзнавчої проблематики в загальному потоці суспільної інформації. За сприятливих умов для відродження української культури у періодиці постійно порушувалися проблеми дослідження культурної спадщини українського народу, створення системи пам'яткознавства. Ґрунтовні теоретичні й інформаційно-аналітичні статті, постанови уряду УСРР, нормативні документи урядових установ, інформаційні повідомлення, кореспонденції, дописи, листи та інші матеріали із центру й місць, резолюції зібрань пам'яткоохоронних громадських організацій тощо, критика і бібліографія, зокрема про нові краєзнавчі видання — все це було підпорядковано головній меті — широкому інформуванню української громадськості про теорію і практику охорони пам'яток історії і культури України в зазначений період.

Розглянемо кількісний склад органів друку з 1921 по 1930 рр.¹ (див. табл. 1).

Як бачимо, в Україні до 1927 р. україномовні видання не випереджали російські, а за

Таблиця 1

Рік	ГАЗЕТИ					
	Українською мовою	Разовий тираж у тис.	Річний тираж у тис.	Російською мовою	Разовий тираж у тис.	Річний тираж у тис.
1921	45	99	11223	95	199	28866
1922	30	83	9741	102	353	55367
1923	28	80	14373	86	492	100440
1924	36	176	21195	95	752	96938
1925	31	275	36729	78	1031	133762
1926	81	560	53387	84	689	121392
1927	94	779	72745	90	566	119953
1928	117	946	111098	105	642	123096
1929	298	1850	208080	124	649	113935
1930	552	3358	349290	75	514	85080

тиражністю навіть значно поступалися. Крім того, на території України широко розповсюджувалися загальносоюзні російськомовні видання з тиражем 400 тис. примірників².

Найбільше газет видавалося в 1930 р. — 555, найменше їх виходило 1923 року — 28. Газети розповсюджувалися в усіх регіонах підрадянської України. Найбільше газет видавалося на Київщині і Харківщині.

Як свідчить аналіз, наприкінці 1920-х років помітно починає зростати потенціал радянської української преси. Засновуються нові видання, українізуються російські. З-поміж них виділимо загальноукраїнську масову газету “Вісті ВУЦВК”. Крім добре налагодженого інформаційного відділу, в ній були широко представлені наука, освіта, література, мистецтво, бібліографія. Чимало сприяв підвищенню інформативності та змісту газети, її популярності редактор, відомий український діяч і поет, боротьбист Василь Блакитний (справжнє прізвище Елланський). Також популярними українськими виданнями були газети “Більшовик” (Київ), “Комуніст” (Харків), “Селянська правда” (Харків). Окрім оглядів партійного руху на місцях, сторінки видань містили популярні статті на тему громадсько-політичного та культурно-освітнього характеру. Помітне місце серед них займали проблеми впровадження української мови, освіти, культури.

У 1929 р. загальна кількість газет, які видавалися українською мовою, сягнула 298 назв, що становило 68 % від їхньої загальної кількості. За разовим тиражем частка україномовних видань становила 70 відсотків. 1930 р. українські газети вже становили 83 відсотки загального разового тиражу. Того ж року лише кілька великих газет ще видавалися російською мовою: “Луганская правда” і “Вечерние известия” в Одесі та періодичні видання в Сталіно (Донецьку) і Маріуполі.

Всебічного висвітлення на сторінках періодики знайшли проблеми розвитку краєзнавства в Україні. В центральних і місцевих газетах багато різних за жанрами матеріалів — від ґрунтовних узагальнюючих науково-популярних статей до інформаційних повідомлень про вивчення рідного краю, пам’яток минулого. Газети регулярно інформували громадськість про заснування в 1924–1925 роках у багатьох містах України краєзнавчих комісій і товариств. Авторами краєзнавчих публікацій були відомі політичні, громадські, культурні діячі

та пам’яткознавці. Серед них — Д. Багалій, М. Біляшівський, М. Болтенко, М. Грушевський, В. Дубровський, Ф. Ернст, М. Макаренко, О. Новицький, М. Слабченко, С. Таранушенко, Д. Щербаківський, Д. Яворницький та інші. Так, у газеті “Більшовик” під рубрикою “Краєзнавство на провінції” опубліковано кореспонденції В. Камінського про розвиток краєзнавства на Поділлі, зокрема про роботу Кабінету вивчення Поділля при ВУАН (25 січня 1925 року) та діяльність краєзнавчих організацій Чернігівщини (15 лютого 1925 року). Значний інтерес для дослідників історії краєзнавства становлять дані, вміщені в останній кореспонденції, де автор зазначає, що на Чернігівщині широко поставлено краєзнавчу справу, значним досягненням є створення Чернігівського інституту краєзнавства в 1924 році³. В газеті “Культура і побут” під рубрикою “Краєзнавство” від 17 січня 1926 року вміщено глибокозмістовні дописи М. Криворотченка про діяльність краєзнавчого товариства у м. Куп’янську на Харківщині та М. Лагути про Миколаївське наукове товариство (14 травня 1925 р.). В останній кореспонденції повідомлялося, що дослідниками рідного краю випущено історичний нарис Миколаївщини, підготовлений до друку краєзнавчий історичний збірник “Миколаївщина” на допомогу вчителям Миколаївщини, проведено обстеження некрополя часу еллінської колонізації, складено бібліографічний покажчик про вивчення міст Миколаєва, Ольвії, Очакова, Вознесенська, окремих сіл Миколаївщини⁴.

Докладно висвітлюється як у центральній, так і місцевій пресі хід підготовки і проведення в травні 1925 року першої всеукраїнської краєзнавчої конференції у Харкові, яка виробила програму перебудови краєзнавчої роботи в Україні. Серед проблем, що обговорювалися, було широке коло питань, спрямованих на розвиток краєзнавчої роботи в Україні. На думку учасників конференції, нове радянське краєзнавство має бути, з одного боку, під науковим керівництвом наукових установ республіки, а з другого — пов’язане з практикою життя. Для цього пропонувалось об’єднати увесь краєзнавчий рух в одну велику науково-громадську організацію, що буде організувати і планувати роботу всіх краєзнавчих осередків. З цією метою конференція обрала Український комітет краєзнавства при Головнауці, який мав організувати реалізацію рі-

шень конференції. У резолюції конференції було ухвалено: Основне завдання комітету — виявлення діючих краєзнавчих організацій і встановлення зв'язку з усіма державними і громадськими організаціями, що проводять краєзнавчу роботу. Комітетові також доручено підготувати загальний план краєзнавчої роботи в Україні і остаточну структуру всіх краєзнавчих осередків. Для здійснення підготовчої роботи до скликання окружних краєзнавчих конференцій комітетові доручалося призначити уповноважених⁵.

Важливим джерелом вивчення тогочасного краєзнавчого процесу є публікації про заснування в багатьох містах республіки краєзнавчих комісій і товариств. Якщо на 1923 р. їх налічувалося в Україні 40, то вже в 1925 р. кількість їх зросла до 200⁶.

Наприкінці 1920-х років краєзнавчі організації функціонували у 32 із 40 окружних центрів. Численними були і наукові товариства, тільки при Всеукраїнській академії наук фінансувалося близько 20. Найбільшими були: Харківське наукове товариство, що налічувало 808 членів, Одеське — 198, Кам'янець-Подільське — 97, Полтавське — 48⁷.

Характерно, що подібними публікаціями газетна періодика намагалася не тільки пропагувати рішення конференції, але й привернути увагу до значення краєзнавства в політичному і культурному житті України.

Газети регулярно інформували громадськість про наукові дослідження природних багатств, екскурсій до історичних місць й революційних пам'яток.

Чільне місце на сторінках періодичних видань, насамперед газет “Більшовик”, “Вісти”, “Комуніст”, “Культура і побут” займають матеріали, що висвітлюють організацію екскурсійних масових поїздок учнів, студентів, робітників і службовців до могили Т. Г. Шевченка біля Канева, у державний степовий заповідник “Чаплі”, державний історичний заповідник “Ольвія”, музейне містечко у Києво-Печерській лаврі, на Дніпровські пороги та в Запоріжжя.

Вельми показовою є кореспонденція “З дорожі до Канева” в газеті “Література, наука, мистецтво” від 9 березня 1924 року, автор якої докладно розповідає про відвідання великою групою залізничників на пароплаві “Комсомол” могили Т. Г. Шевченка біля Канева⁸.

У багатьох публікаціях відзначалося, що вже закінчився період, коли екскурсанти-ук-

раїнці їздили до Москви і Ленінграда, вважаючи тільки їх одними історичними та культурними центрами. У зв'язку з цим пропонувалося звернути Укрполітосвіті та Українському краєзнавчому комітету та іншим краєзнавчим організаціям серйозну увагу на цей масовий рух українознавства, підтримати його відповідними екскурсійними заходами. Для цього необхідно було організувати при екскурсійних бюро республіканського значення у Житомирі, Катеринославі, Києві, Луганську, Маріуполі, Миколаєві, Полтаві, Одесі, Чернігові, Харкові приміщення для екскурсантів, надрукувати найголовніші екскурсійні маршрути по УСРР, видати загальний екскурсійний путівник по республіці українською та іноземними мовами, створити на місцях найбільшого екскурсійного відвідування бібліотеки-читальні з роздрібним продажем популярних книжок, листівок та альбомів цієї місцевості, використати матеріал цих екскурсійних місць для кінофільмів у серіях “Природа України”, “Культурно-історичні пам'ятки України” тощо⁹.

На сторінках української періодики 1920-х — 1930-х років є численна група матеріалів, що висвітлювали таку важливу проблему, як створення ВУФКУ фільмів типу “Краєзнавчий фільм”, вміщувалися матеріали, де висвітлювалося питання концепції такого фільму. Так, в одній із типових публікацій у газеті “Пролетарська правда” автор з класових позицій наголошує, що в цьому фільмі “широкі робітничо-селянські кола України хочуть бачити і знати себе самих, як складову частину Радянського Союзу... і відчути, як росте вона (українська нація — Г. Р.) економічно й культурно та стає цим самим щороку більшим оплотом світової Революції. Кожен робітник і селянин хоче відчути, що він живе на круглій землі — в своїх містах і глухих селах, у степах і лісах. Що навкруги нього буває життя, що наш віз хоч і скрипить, а все-таки їде в соціалістичну добу”.

І далі автор закликає фіксувати це зростання і в сільському господарстві, промисловості, культурному будівництві. “Одне треба пам'ятати, — зазначає він, — серйозність підходу до роботи. Культурні й наукові сили України мусять взяти шефство над майбутнім фільмом. Це мусить бути справжнє сьгоднішнє лице країни, що, показуючи сьгоднішній ріст та буяння, кликало б нас до дальнішого будівництва”¹⁰.

Ще одна тема, яка об'єднувала групу дискусійних публікацій, — завдання, форми і методи подальшої роботи краєзнавчих організацій. У пресі публікуються виступи відомих краєзнавців і пам'яткознавців про роль і місце краєзнавства в житті суспільства, розвитку економіки і культури. Для цих публікацій характерною є думка, що краєзнавство має стати наукою, яка має знайомити робітників і селян з продуктивними силами рідного краю, важливим засобом для подальшого розвитку виробництва країни¹¹. У зв'язку з цим відзначалося, що Український краєзнавчий комітет, краєзнавчі організації на місцях цим напрямом краєзнавчої роботи не займалися. Вивчати виробництво могли тільки відповідні економічні організації¹². Для цього пропонувалося зазначений комітет реорганізувати в Центральний Український науково-дослідний краєзнавчий (географічний) інститут, перетворивши його з організаційної установи в науково-дослідну. Крім того, слід вкрити всю Україну мережею краєзнавчих (географічних) товариств, які б мали здійснювати всебічне дослідження своїх регіонів за планами відповідних місцевих краєзнавчих інститутів¹³.

Варті уваги публікації про видання краєзнавчої літератури. Аналіз газетних матеріалів — за інформаційними ознаками — наявністю словосполучень відповідного змісту свідчить, що ця тема була постійною в 20-х роках. На сторінках періодичних видань інформаційні повідомлення регулярно з'являлися під рубриками “Краєзнавство і бібліографія” і “Бібліографія”. Незважаючи на порівняно невеликі кількісні показники фізичного обсягу, що вони займали на шпальтах газет, ці матеріали в плані інформаційного змісту досить насичені релевантною інформацією. Публікації такого змісту характерні не лише для центральної преси. Відповідні матеріали вміщували навіть місцеві газети, незважаючи на свій місцевий статус і невеликий обсяг. Серед зазначеної групи джерел заслуговують на увагу публікації про краєзнавчі видання, авторами яких були відомі вчені. Зокрема, в одному із відгуків на наукову працю “Старі хати” С. Таранушенка у газеті “Вісти” від 30 грудня 1922 р. зазначалося, що в його праці з любов'ю описані звичайні хати, в яких живуть мільйони українських селян. Автор наводить цінні відомості про архітектурне обличчя українського села. Цей матеріал цікавий і корисний для будівельників, які мають змогу вико-

ристати їх практично завдяки грамотним технічним малюнкам, виконаними С. Таранушенком¹⁴. Цікавою є оглядова публікація в газеті “Культура і побут” від 10 січня 1926 року про книжку П. В. Злобнова “Осноvy краевой библиографии”, в ній відзначалося, що ця праця є першою, яка намагається подати основи краєвої бібліографії і краєзнавцям варто з нею ознайомитися¹⁵.

Загалом у 20-х роках тільки в межах ВУАК було видано майже 400 назв краєзнавчої літератури.

Привертає увагу дослідників церковної археології інформаційне повідомлення в газеті “Більшовик” від 31 січня 1924 р., де йшлося про те, що українознавець П. С. Глядкоцький розшукав цікавий рукопис петербурзького професора Пальмова з церковної археології, який жив пізніше в Києві, а потім виїхав до родичів в Астрахань. Вважалося, що ця праця назавжди втрачена, а вона дуже ґрунтовна як з наукового боку розробки теми, так і за кількістю опрацьованого автором матеріалу¹⁶.

Є в українській пресі також матеріали, які відбивають критичне ставлення громадськості до авторів окремих підручників та навчальних посібників з краєзнавства для школи. Це публікації переважно у формі рецензій, де йдеться про недостатній рівень окремих навчальних посібників і підручників. Вельми показовою щодо цього є рецензія на збірник П. Волобуєва і П. Мостового “Краєзнавство в трудовій школі”, де відзначалося, що окремі матеріали збірника втратили актуальність, застарілі або ж поверхові і не мають ніякого відношення до краєзнавства. Загалом, на думку автора, збірник підготовлений поспіхом і ціна його дорога¹⁷.

Своєрідним інформатором рівня висвітлення краєзнавчої бібліографії є дані про авторів і зміст краєзнавчої літератури, час і місце видання. За жанровою палітрою ці публікації представлені кореспонденціями, статтями, рецензіями і хронікою. Мета таких бібліографічних матеріалів-оглядів — привернути увагу державних установ, краєзнавчих організацій до своєчасного забезпечення пам'яткознавців необхідною краєзнавчою літературою.

Отже, як свідчить аналіз, українська преса широко і всебічно висвітлювала процес становлення радянського краєзнавства в Україні.

Газетна періодика 20-х років ХХ сторіччя, зважаючи на певні історичні умови, в яких

вона діяла, її ідеологічне спрямування, є дуже важливим історичним джерелом для вивчення маловідомих подій і фактів тогочасного краєзнавчого руху України, для спостережень

і висновків. Цей комплекс історичних джерел дає змогу розширити бачення перспектив розвитку історико-краєзнавчих досліджень в умовах незалежної України.

Джерела та література

- 1 Таблицю складено автором на базі окремих таблиць, які наводяться у довіднику “Преса Української РСР 1917–1966. Статистичний довідник”. — Харків, 1967. — С. 112–113.
- 2 ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2260. — Арк. 61.
- 3 Камінський В. Краєзнавство в Чернігові // Більшовик. — Київ, 1925. — 15 лютого.
- 4 Лагута В. Миколаївське наукове товариство // Культура і побут. — Харків, 1925. — 14 травня.
- 5 Проблема краєзнавства і принципи краєзнавчої роботи // Там само. — 7 червня.
- 6 Акуленко В. І. Охорона пам’яток культури в Україні (1917–1990). — К., 1991 — С. 46.
- 7 Савчук В. О. Краєзнавчий рух 20–30-х рр. ХХ ст.: нове бачення проблеми // Історія України: маловідомі імена, події, факти (збірник статей / Ред. кол.: П. Т. Тронько (гол. ред.) та ін. — К., 2003. — Вип. 20–21. — С. 14–29.
- 8 Вареник М. З подорожі до Каніва // Література, наука, мистецтво. — Харків, 1924. — 9 березня.
- 9 Дубровський В. Екскурсійне питання на Україні // Культура і побут. — 1926. — 29 серпня.
- 10 Юрченко Ю. Краєзнавчий фільм // Пролетарська правда. — Київ, 1926. — 9 травня.
- 11 Дубняк К. Краєзнавство на Україні, його минулі й сьогочасні завдання, коли будується нове життя // Культура і побут. — 1925. — 5 лютого.
- 12 А діла краєзнавчого мало // Там само. — 1926. — 2 листопада.
- 13 Дубняк К. До стану краєзнавчої праці на Україні // Там само. — 1925. — 1 листопада.
- 14 Немоловський І. Бібліографія // Вісти. — Харків, 1922. — 30 грудня.
- 15 Ветухов О. Краєзнавство і бібліографія // Культура і побут. — 1926. — 10 січня.
- 16 Шамрай С. Цікава праця по церковній археології // Більшовик. — 1924. — 31 січня.
- 17 Козаченко А. Українські краєзнавчі видання // Культура і побут. 1926. — 19 вересня.

Григорій Рудой

Проблеми розвитку краєведення в Україні на сторінках української періодики 20-х років ХХ століття

В статті розглядається процес становлення і розвитку українознавства на основі матеріалів періодики України 1920-х років.

Ключові слова: періодика України, газетна періодика, краєведення в Україні, Український комітет краєведення, краєведческие організації.

Yrigroriy Rudy

The problem of local lore in Ukraine on pages of Ukrainian periodicals in the 20-th of XX century

In the article the process of formation and development of Ukrainian study of local lore in the context of Ukrainian periodical materials is under consideration.

Key words: study of local lore, the press.